

ЛІНГВОПРАГМАТИКА

УДК 811.161.2'27-11:82-312/2''20''В. Шевчук
[https://doi.org/10.17721/um/50\(2020\).109-125](https://doi.org/10.17721/um/50(2020).109-125)

Флорій Бацевич, д-р філол. наук, проф.
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів
<https://orcid.org/0000-002-6141-8318>

ЛІНГВАЛЬНІ АСПЕКТИ МІСТИЧНОГО НАРАТИВУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ В. ШЕВЧУКА “ПОЧАТОК ЖАХУ”)

На матеріалі повісті В. Шевчука “Початок жаху” виявляються семантичні й прагматичні чинники формування містичних аспектів змісту наративної “історії” та “дискурсу” оповідей головного героя – дієгетичного ненадійного наратора Михайла Вовчанського, а також писаря Доротія Лебедовича. Найважливішими лінгвальними чинниками формування наративної “історії” виступають предикати, що формують недиспозиційні ситуації містичного характеру; чинниками “дискурсу” – точка зору наратора, а також модусно-модальні втілення його оповіді.

Ключові слова: наратив, “неприродний наратив”, наратор, оповідна “історія”, “дискурс” наративу, недиспозиційна ситуація, точка зору, модус, модальність оповіді.

Теорія художнього наративу формувалась з опертям на так звані “нормальні” (неодивнені) тексти різних жанрів і стильових напрямів. І лише в останні десятиліття дослідники художніх оповідей звернулись до наративного аналізу ряду одивнених текстів абсурдного і містичного змісту, творів “чорного гумору”, “хімерної прози”, створених неантропним наратором або автором у зміненому стані свідомості та деяких інших (див. детальніше про це: [Бацевич]). У таких текстах вираховуються нетипові, неuzuальні наративні структури, відбуваються суттєві зміни в межах оповідних категорій і, найголовніше, формуються особливі комунікативні смисли

естетичного характеру. Усе це, на думку низки дослідників, до яких приєднуємося і ми, потребує опрацювання нових підходів до художньої оповіді, формування теоретичних засад і дослідницьких прийомів “неприродної наратології” (див. про це детальніше в: [Барышникова; Alber; Alber, Iversen, Nielsen; Nünning; Richardson; Perspectives] та ін.)⁵.

Серед основних проблем лінгвістичного аналізу “неприродних” наративів у першу чергу потрібно назвати виявлення особливостей формування їхніх структур, типів змін (девіацій, деструкцій тощо) складників оповідей, їхніх чинників, категорій (перш за все подій, учасників, об’єктів, хронотопних характеристик оповіді, точок зору, модусів, модальностей та інших). Однак, чи не найголовніше завдання дослідження таких текстів із відповідними наративами – виявлення специфіки втілення в них специфічних комунікативних смислів естетичного характеру. При цьому беззаперечним залишається положення про те, що будь-який наратив обов’язково ґрунтується на двох фундаментальних чинниках: **“історії”**, яка є основою оповіді, що певною мірою співвідноситься з традиційним поняттям літературознавства – фабулою, і **“дискурсі”**, тобто способі представлення оповідачем цієї історії, що нагадує поняття сюжету, однак не зводиться до нього. Спостереження засвідчують, що в “неприродних” художніх оповідях і оповідях людей, що перебувають у змінених станах свідомості, часто спостерігаються серйозні девіації, ба навіть деструкції, складників обох чинників, перш за все категорій події, їхніх учасників, хронотопних аспектів оповіді, погляду наратора, фокусу подання оповіді, модусу й модальності представлення текстової “історії” та інших.

Із метою виявлення деяких особливостей побудови та функціонування так званих “неприродних” художніх наративів звернемося до одного з різновидів останнього – містичних текстів.

⁵ Як зазначає Д. Барышнікова, перша конференція, присвячена “неприродній оповіді”, відбулася в листопаді 2008 р. у Фрайбурзькому інституті теоретичних досліджень (FRIAS). Саме з цього часу “неприродна наратологія” – одна із постійних тем конференцій, які організує Міжнародне товариство досліджень оповідей [Барышникова : 309].

Об'єктом дослідження обрана повість Валерія Шевчука “Початок жаху”, написана у 1992 р. (див.: [Шевчук]). Предметом дослідження стали лінгвальні засоби формування структури наративу, авторського втілення містичного художнього смислу і, відповідно, матеріальні семантико-прагматичні “сигнали” сприйняття цих смислів читачем.

Не ставлячи перед собою завдання спеціального аналізу поняття містичного в різних напрямках гуманітарного знання (див. про це детальніше, наприклад, у: [Бацевич; Вещикова; Степанчук]), співвідношення його з поняттями магічного, езотеричного, ірраціонального та іншими, окреслимо його робоче розуміння, яке буде покладене в основу подальшого аналізу. Під **містичним** розумітимемо те, що не “вхоплюється” дискурсивно-понятійним мисленням, ірраціональне світосприйняття людьми, схильними до візіонерства і перебування в змінених станах свідомості (ЗСС), надприродних явищ; символічний надчуттєвий спосіб пізнання і його результати, залежні від конкретного релігійного досвіду, які можуть у своїх конкретних виявах суттєво відрізнятися від останнього. Це здатність сприйняття людиною елементів інших світів (у широкому значенні цього поняття), які у звичних станах свідомості не сприймаються і не пізнаються. Містичність – це значною мірою прагматичний ефект сприйняття світу, хоча засобами його творення є комплекс семантичних, прагматичних й синтактичних чинників. Із позицій художнього (фікціонального у своїй основі) сприйняття містичне – це втілення у творі за допомогою системи виражально-зображальних засобів лінгвального і позамовного кодів надчуттєвого досвіду пасивного пізнання людиною таємного, надприродного й можливості спілкування з ним [Вещикова : 59].

1. Повість як наратив від першої особи. В аналізованому творі містичне в основному виявляється в координатах християнського світогляду боротьби добра і зла, віри і невір'я, високого і низького, нетлінного та спокусливого. В основі руху оповідної історії – зіткнення згаданих смислоцентрів і одночасно їхньої нерозривності у свідомості оповідача й утілення ним цієї складної взаємодії в образах “антиподів-близнюків” Михайла Вовчансько-

го й Іоанна Москівського. У цілому повість просякнута глибокими інтертекстуальними зв'язками з низкою шедеврів світової літератури з відчутними елементами містики, перш за все творів У. Еко, Х. Л. Борхеса, Ф. Достоевського.

Головний герой текстової історії – ієрей із містечка Жданівка Михайло Вовчанський – дієгетичний наратор (за іншою термінологією – гомодієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації), оповідь якого у формі першої особи створює особливу атмосферу достовірності й щирості. Своєю чергою, писемна форма наративу накладає відбиток на його структуру, манеру письма, залежну від загального стилю епохи (перша чверть XVIII ст.), і дозволяє порушувати класичну послідовність усних оповідей, сформульовану для лінгвістичних потреб В. Лабовим (див., наприклад: [Labov, Waletzky]). Зокрема, особливий смисловий ефект несе *кода*, яка “закриває” рукопис головного героя і міркування писаря Доротея Лебедовича, який знайшов цей рукопис у спаленому монастирі.

Оскільки учасниками дієгезису в наративі головного героя є люди, які діють у достатньо звичних умовах того часу, то загальна атмосфера містичності створюється не стільки за допомогою введення таємничих референтів (хоча в мареннях героя трапляються й такі), скільки за допомогою засобів предикації. Предикати, приписуючи непритаманні звичним для “цього світу” референтам динамічні й статичні ознаки, виформовують “неприродні” ситуації, закладають основи особливих структур подій, підкреслюють “неприродність” вчинків героїв, визначають містичний “ореол” марень, видінь, навіть міркувань головного героя. Усе це впливає на витворення загальної атмосфери містичності оповіді Михайла Вовчанського, писаря Доротея Лебедовича й повісті в цілому.

2. Лінгвонаративні чинники створення містичності оповідної “історії”. Основними чинниками творення атмосфери містичності в аналізованій повісті є: хронотоп текстової історії, особи її учасників, специфічні наративні події. Нижче розглянемо ці чинники в аспекті їх лінгвального втілення.

2.1. Хронотоп повісті й оповіді героя. Події оповіді головного героя і повісті в цілому відбуваються у складний **час** української історії: 20–30-х рр. XVIII ст. після поразки справи Івана Мазепи, коли доля й світосприйняття людей на Гетьманщині були значною мірою трагічними й невизначеними. Як пише головний герой, що перебуває в Київській академії, “... *то був час і насправді для нашої землі сумний – час падіння милостивого для академії гетьмана Івана Мазепи*” (с. 213). Це також час значних змін релігійної свідомості людей під впливом Просвітництва, коли Церква та її служителі поступово втрачали свій авторитет у широких масах людей.

Містичні події в житті головного героя відбуваються в межах достатньо чітко окресленого **простору**: духовна академія в Києві, різні монастирі, будинок при церкві, де він живе з дружиною. Подібні місця в свідомості людей, зазвичай, наділялися містичним ореолом.

2.2. Учасники наративної “історії”. Незважаючи на наявність значної кількості учасників наративної “історії”, події містичного характеру розгортаються перш за все в міжособистісних стосунках дієгетичного наратора – спудея, а згодом випускника духовної академії ієрея Михайла Вовчанського – і його антипода ченця Іоанна Москівського.

Містична і сповнена трагізму доля на переконання головного героя Михайла Вовчанського була визначена вищими силами. З житейського погляду ця невідворотна визначеність зумовлювалася кількома чинниками: “*подвійним сирітством*” (Шевчук, с. 206), тобто незнанням кровних батьків і смертю людей, які його згодом усиновили; невизначеністю статевої ідентичності; відсутністю статевого потягу до жінок; вродою, яка більшою мірою притаманна дівчатам; особливостями світосприйняття зі здатністю входження в ЗСС. Найуживанішими лінгвальними засобами втілення згаданих особливостей головного героя й одночасно дієгетичного наратора виступають предикати, що підкреслюють його особливості:

Перша біда моя в цьому світі та, що народився я *гарний*;
я рано *став подвійним сиротою*; опинився у світі *цілком*

позбавлений уз, якими людина із ним в'яжеться; я був у цілому світі істотою бездахою та безрідною; я став людиною не від світу (Шевчук, с. 206): *я народився не до кінця чоловіком, але й не жінкою* (Шевчук, с. 223).

Головному героєві, який вчився в академії на священника, притаманне глибоке почуття власної провини перед Творцем. У цілому ж його мислення і світосприйняття досить специфічне щодо офіційних канонів православної церкви; іноді воно нагадує деякі середньовічні ересі. Михайло Вовчанський сприймає світ і себе в ньому як тіні, віддзеркалення чогось незрозумілого, що перебуває під владою вищих сил. Предикати, що характеризують такий тип мислення, входять у семантичне поле невизначеності, химерності:

Світ, в якому мені випадає жити, *нереальний*, що люди, які живуть навколо мене, *не живі істоти*, а *тіньовий театр*, те, що вони роблять або чинять, – теж *тіньовий театр*: ми в цьому світі *не живемо*, а є *тінями* з ліхтарні якоїсь незримої сили і рано чи пізно ця комедія має закінчитися; моє життя ніби перетворюється в *міражний сон*, і я навіть сам не вірю, що і я *щось в цьому світі*, а не *придумане* властителем якогось чарівного ліхтаря; мені раптом дивно стало: а *чи ж воно [життя] було* (Шевчук, с. 216–217).

Світобачення наратора парадоксальне, антиномічне, близьке до “одержимості”; воно повною мірою не відповідає обраному ним пасторському призначенню – жити без гріха, не чинити зла, бути взірцем для пастви:

<...> жити без зла чи без диявола – то не жити, а йти у смерть. Це значить утратити в собі віру й можливість покаяння. Це значить стратити призначення людини, бо її послав Господь на землю, щоби покутувати і очищуватися. А той, хто не покутує і не очищується, – не живе, він не для світу і світові непотрібний. Ось він, початок мого жаху. <...> Почати війну зі злом, а це значить – почати жити у злі (Шевчук, с. 226).

У подібних достатньо численних міркуваннях наратора формуються специфічні дискурсивні засоби: мовленнєві синоніми, антоніми, незвичні максими, що характеризують його дуалістич-

не світосприйняття: *гріх – це диявол; гріх і любов – основа життя; гріх необхідно “пустити” в своє життя, щоб можна було боротися з ним; життя – це боротьба з гріхом і безгрішністю; життя без боротьби з гріхом – це смерть і подібні.*

Важливим чинником нетрадиційного сприйняття світу головним героєм оповіді слід визнати його схильність до контрольованих (інтенційних) і неконтрольованих (неінтенційних) входжень у ЗСС. Так, свідоме глибоке занурення в молитву дозволяє йому безболісно терпіти катування:

<...> я ліг на лаву з оголеною спиною, читаючи подумки “Отче наш” і “Богородице Діво”, і чи несповна розуму я, чи ні, але коли так чиню, то зі мною що хочуть можуть чинити – болю ж я не відчуваю і не відаю, бо в цей час увіч не на землі і не серед бузувірів та катів пробуваю, а, сумний і загорьований, зношуся над світом і жалію його безрозсудність та жорстокість (Шевчук, с. 205).

Неконтрольовані (неінтенційні) входження героя в ЗСС відбуваються раптово, застаючи його в різних місцях. У таких випадках наратор намагається описати свої стани свідомості за допомогою предикатів, пов’язаних із звичними перцептивними сприйняттями, а також символами християнства:

тіло дерев’яніє (Шевчук, с. 211); *можу обрости вовчою шкурою*; почулося, що те дерево *дихає*, що *воно істота*, яка дивиться з-під набрежків шкіри; *побіжу лісом вовком, виючи, і житиму вовком* (Шевчук, с. 231); <...> раптово зникало почуття скерунку: у полі, в лісі, в місті, в степу; *перед цим бував заверт голови*, – і я вже не знав, де північний край, а де південний (Шевчук, с. 238).

Згадані особливості спровокували у героя-наратора серйозні зміни психіки, які перцептивно переживаються так:

я був холодний і до всього байдужий; душа в мені була *замерзла*; *я замирав, холодний повів уривався мені в груди* (Шевчук, с. 216); мені здавалося, що *молотки б’ють мені по тімені, а пилки розрізають моє тіло навпіл*; *пін*, що котився по мені, *був зимний* (Шевчук, с. 241); був загнаний у цю *набиту темрявою* по вінця комірчину, у цей воістину *чорний*

кут чи закут ... закут цей все більше і більше стискався і зменшувався і тис на мене ущільненою темрявою... (Шевчук, с. 271); *язик мій дерев'янів, а голова ставала як висушений гарбуз, і я сам ставав, як опудало на городі, без тіла і без думок...* (Шевчук, с. 284).

Виділені курсивом слова і словосполучення входять у відповідні семантичні поля, які характеризують сприйняття власного тіла, відчуттів і думок, характерних для хворих депресивним психозом і схильністю до шизофренічних видінь (див.: [Микиртумов : 182–187]) або ознаками шизоэффектного психозу [Ващикова : 118].

Хворобливий стан психіки оповідача, породжений “одержимістю” його ідей, провокує страшні марення з участю І. Московського, який сприймається наратором як утілення самого Сатани. У цих хворобливих видіннях з’являються нові референти, які в поєднанні з предикатами, що у християнстві приписуються темним інфернальним силам, формують немислимі в реальному світі (одивнені) пропозиції та ситуації. Два приклади таких видінь із “неприродними” ситуаціями:

На моєму ліжку лежало *страховище*. Було воно *безлике*, тобто *без носа і рота, але з палаючими мідними очима, тіло мало шарудяве, лускате*, яке поблимувало вогниками, а з ліжка на підлогу звішувався *довжелезний, схожий на пацючий, тонкий і голий хвіст*. <...> Я кричав, і від мого безгучного крику *страховище* почало смикатися, крутитися, воно якось дивно запищало, заскавуліло, впало з ліжка і, тремтячи, та звиваючись, та б’ючись у конвульсіях, поповзло до дверей (Шевчук, с. 242); Бачив, як волочиться підлогою *довжелезний пацючий хвіст*, як б’ється він об підлогу, – і та підлога починала *горіти* (Шевчук, с. 243).

І він [Москівський] з-перед очей моїх раптом зник. *Почав робитися прозорий*. <...> Після того *одне й друге око почало набухати, розростатися – і раптом розірвалися, вибухнувши із сухим тріском*, від чого я на мент осліп... (Шевчук, с. 253).

Кульмінація хворобливих видінь-марень головного героя – очікування “чорного янгола” (І. Московського), рішення знищити його вогнем, у якому, зрештою, гине також монастир, у яко-

му відбуває покуту головний герой. І знову виникає мотив тьми і ночі, страшних палаючих очей “чорного янгола” і неможливості фізичного і духовного роз’єднання з ним:

Так, він уже йде. Разом із *тьмою*, зморочілою *ніччю*, *ніччю смертною і недочасною*, бо смерть ніколи не буває дочасна. Очі його *палають міддю*, бо він сам *ніч*, *ніч бід і великого суму й важкого гоніння...* (Шевчук, с. 295).

Як стає зрозумілим зі слів писаря Доротея Лебедовича, який знаходить записи Михайла Вовчанського у спаленому монастирі, тіло останнього таємниче зникає, хоча було прикуте залізом. Це також створює таємничість загального сприйняття текстової “історії”.

Антипод і одночасно, як це ввижається в уже серйозно ураженій хворобою уяві Вовчанського, його друга іпостась – ченець Іоанн Москівський – представлений в оповіді головного героя як сформована й незмінна моторошна сутність в образі людини. Він, зазвичай, з’являється раптово в тому місці, де перебуває головний герой, і зникає також раптово невідомо куди. Найбільше, що вражає оповідача в зовнішності Москівського, – це його очі, для зображення містичної дії яких наратор добирає предикати із загальною семантикою вогню і кольору міді:

дивно заблищали (Шевчук, с. 208), *дивно світилися* (Шевчук, с. 208), *розпечені очі* (Шевчук, с. 209), *мідні, розжарені* (Шевчук, с. 209), *мідні, бляшані* (Шевчук, с. 213), *вогонь в очах* (Шевчук, с. 214), *мідяно засвітилися* (с. 252), *висяювали мідяним вогнем* (Шевчук, с. 265), *палали жовтим вогнем* (Шевчук, с. 294), *палають міддю* (Шевчук, с. 253) і подібні.

Голос у Москівського залежно від ситуації спілкування з Вовчанським міняється: від *вкрадливого* (Шевчук, с. 208), *турботливого* (Шевчук, с. 252), *співчутливого* (Шевчук, с. 252), *лагідного* (Шевчук, с. 214), до *нетерпеливого* (Шевчук, с. 208), *сиплого* (Шевчук, с. 210), *хрипкого* (Шевчук, с. 213), *злого і напруженого* (Шевчук, с. 246).

Як уже згадувалося, у хворобливих візіях оповідача Іоанн Москівський перетворюється в жахливі чудовиська інфернально-

го світу, що сприяє формуванню не лише атмосфери містичності, але й жаху.

2.3. Наративні аспекти подієвості. Подієвість як найважливіша категорія будь-якого наративу в аналізованій повісті нерозривно пов'язана з особою Вовчанського, фактами його життя. Серед них, як уже згадувалося, найважливішими для формування містичної атмосфери оповіді мають зустрічі головного героя з монахом Іоанном Московським. Вони рухають наративну “історію”, змінюють плин життя оповідача, його світосприйняття. Московський *приходив і зникав, розчиняючись як дим* (Шевчук, с. 241) саме в моменти “початку жаху”, тобто усвідомлення наратором того, що божественне і сатанинське нерозривно злиті в людському щоденному житті і в його особистому житті. В описі цих моментів народжуються комунікативні смисли “очікуваної неочікуваності”, їхньої “запрограмованості” вищими силами, які керують життям простих людей і, можливо, навіть святих. Найважливішими лінгвальними засобами формування фатальної подієвості зустрічей і спілкування героїв-антиподів виступають предикати на позначення ментального прозріння й напруженого страху-очікування приходу Московського як іпостасі “темних сил”, які випробовують міцність його віри:

І раптом зрозумів, що чогось чекаю. <...> твердо повірив, що той готується до мене прийти чи, може, вже іде. <...> Твердо знаю, що він десь там, у темряві, до мене йде. <...> Невже вони [святі], як і я, насторожено вслухались у темряву й чекали приходу чорного янгола (Шевчук, с. 295).

Отже, найважливішими лінгвальними засобами формування атмосфери містичності виступають динамічні й статичні предикати, що, своєю чергою, витворюють містичні (“неприродні”) епізоди, події й інші елементи “історії” фікціонального наративу.

3. Лінгвонаративні аспекти “дискурсу” як способу експлікації текстової “історії”. Загальна містична атмосфера повісті В. Шевчука в цілому й оповіді головного героя – зокрема створюється не лише з використанням семантичних елементів

формування текстової “історії”, але й рядом прагматичних за своєю природою чинників, а також засобами темпорального впорядкування оповіді, так званим наративним (дискурсивним) часом, який не завжди збігається з плином фізичного часу життя героя, його драматично-містичної біографії.

3.1. Дискурсивний час оповіді. Головний герой оповіді як дієгетичний наратор схильний до особливого сприйняття часу, яке впливає на структуру його біографічних записів. Так, в одному з епізодів оповіді про своє життя він пише:

Ставлю на пенька колодку й підіймаю сокиру. Рубати дрова – це значить жити у часі, якого нема. Зрештою, у мене тільки і є в цьому світі два часи: той, великий, якого вже нема, і цей, малий, який уміщається в короткому стрімкому рухові сокири згори на колодку. *Час, який є, – це мить, у яку колодка розпадається...* (Шевчук, с. 212).

Подібне сприйняття часу як миті між минулим і майбутнім, тобто, фактично, невловимого перцептивно, однак відчутного духовно, притаманне багатьом містикам-візіонерам (див., наприклад: [Толле]). Однак, у силу специфіки жанру записок власне наративний час оповіді в цілому достатньо динамічний: рукопис починається, фактично, із кінця, коли головний герой у монастирі перебуває в покуті за приписувані йому гріхи і чекає останньої (як він сам розуміє смертельної) зустрічі зі своїм антиподом ченцем Іоанном Москівським. Динамічність наративного хронотопу, тобто його пролепис, пов’язаний із індивідуальним, містичним у своїй основі, сприйняттям часу оповідачем. У зв’язку з темпоральними змінами оповіді, як уже згадувалося, суттєво модифікуються структурні складники наративу. Сам рукопис знаходять уже після пожежі, страшно смерті Москівського у вогні й таємничого зникнення тіла Михайла Вовчанського – оповідача про своє містичне життя. Рухомість, нелінійність, пролепис оповідного часу також вносить додаткові містичні “обертони” в повість у цілому.

3.2. Модусно-модальні аспекти наративу головного героя. У просторі ведення головним героєм містичної оповіді свого життя органічним і провідним є психо-ментальний мо-

дус **віри** в Бога, Святе Письмо, догмати християнської церкви, писання її отців, діяння і послання святих (особливу симпатію оповідач висловлює українському церковному діячу Дмитру Тупталу). В аспекті перцептивного сприйняття світу домінує **зоровий** модус: лексичні елементи семантичного поля зорового сприйняття значно перевищують інші, перш за все у межах подій, пов'язаних із зустрічами зі своїм антиподом Іоанном Москівським. Меншою мірою – сприйняття **слухового** і **нюхового** (перш за все традиційний запах сірки, що супроводжує появу сутностей нижчого рівня). Засоби **психоментального** модусу представлені лексемами із загальним значенням напружених міркувань, очікування чогось страшного, психологічної невизначеності.

За класифікацією оповідачів (див., наприклад: [Шмид]) Михайло Вовчанський належить до так званих “ненадійних нараторів”. Це виявляється у його постійних коливаннях щодо реальності чи нереальності того, що з ним відбувається, нерозумінні власної сутності та природи, причин низки подій свого життя тощо. Так, наприклад, іноді він вважає себе “*несовна розуму*”, однак інші люди, на його думку, також відповідають цьому визначенню (Шевчук, с. 204); не розуміє витoki своїх відчуттів, природу свого стану: *як я у цьому світі досі дожив?* (Шевчук, с. 212), *навіщо в цьому світі люди і навіщо я?* (Шевчук, с. 217), *почуття нереальності світу* (Шевчук, с. 218) та багато інших. Найчастотнішими словами, що характеризують світосприйняття головного героя і, відповідно, впливають на модусно-модальні чинники його оповіді, є різні форми лексем *може, можливо, мабуть, здається, видається, щось*.

У цілому ж домінантну модальність оповіді головного героя можна визначити як **реальну ірреальність**, тобто спосіб зображення нереального як такого, що має місце в світі оповіді про фізичне і духовне життя Михайла Вовчанського у “цьому” світі. Такий тип модальності формується усіма засобами оповіді: з одного боку, поєднанням зображення знайомих, таких, що насправді існують референтів щоденного життя людини з використанням відповідних імен і предикатів, які формують побутові

сцени, епізоди, події тощо, а з іншого – засобами зображення ірреальності того, що відбувається в психо-ментальному світі головного героя і створює тло його загального сприйняття світу й оповіді про нього.

3.3. Категорії точки зору та емпатії в наративі. Спираючись на дослідження відомого наратолога В. Шміда, точку зору (ТЗ) оповідача розумітимемо як вузол умов, що формуються зовнішніми та внутрішніми чинниками і впливають на сприйняття і спосіб передачі наративних подій, випадків і т. ін. як складників “історії” та способу розповіді про неї (“дискурсу”) [Шмид : 117]. Найважливішими планами реалізації ТЗ у наративі дослідник вважає перцептивний, ідеологічний (світоглядний), просторовий, часовий і мовний [Там само : 122].

Статус ненадійного наратора стає причиною дихотомічних коливань у виявах нараторської ТЗ. Це проявляється передовсім у тому, що оповідач невпевнений у багатьох аспектах свого життя: реальності своїх перцептивних сприймань, фатальності долі чи впливі на неї його вчинків, світосприйняття в цілому, реальності чи ірреальності того, що з ним відбувається кожен хвилину життя, часових аспектах подій. Один із виявів тотальної непевності у всьому, навіть у догматах віри, – розмова з ігуменом, у якій головний герой розвиває думку (у “нормальності” якої також сумнівається) про те, що *“жити без зла чи без диявола – то не жити, а йти у смерть”* (Шевчук, с. 226). Інакше кажучи, в оповіді Михайла Вовчанського виявляються плінними, значною мірою невизначеними і навіть таємничими перш за все перцептивний, ідеологічний (у широкому значенні слова) і часовий плани реалізації ТЗ. Така ненадійність оповіді впливає на рецепцію художнього наративу, перш за все на сприйняття читачем його жанрової приналежності. Як справедливо зазначає О. Вещикова, “автор у повісті В. Шевчука “Початок жаху” презентує “одержимого” наратора й тим самим змушує реципієнта вагатися в інтерпретації характеру художньої умовності (варіанти – притчова й містична)” [Вещикова : 187].

Отже, житейсько-теологічно-містична оповідь головного героя тісно пов’язана зі світоглядом освічених українських людей XVIII ст., часом суттєвого зламу парадигми осмислення

світу, свого місця в ньому, долі рідної землі й державності після поразки змагань гетьмана Івана Мазепи. Вона наповнена містичними смислами непевності й трагічності як особистого, так і суспільного буття, загрози зловісних сил, на які прозоро натякає прізвисько “чорного янгола” Іоанна (Івана) Московського. У межах наративної “історії” загальна атмосфера містичності задається психо-ментальним, християнським у своїй основі, сприйняттям і розумінням світу наратором і підтримується хронотопними чинниками плину оповіді. У межах повісті в цілому містичність формується також елементами коди, втіленими в оповіді писаря Доротія Лебедовича щодо знайденого рукопису Михайла Вовчанського, яка “замикає” початок і кінець повісті. Найважливішими семантичними засобами формування містичної атмосфери оповіді виступають предикати, що приписують іменам відповідних референтів нетипові для них динамічні й статичні ознаки, пов’язані з християнськими уявленнями про інфернальні світи. Виформовуються наративні події, основою яких є одивнені ситуації, які не можуть мати місце в реальній дійсності. Недиспозиційність цих ситуацій полягає не стільки у їхній невідповідності звичним ситуаціям людського життя як тлу оповіді (подібне має місце, наприклад, в абсурдистських наративах), скільки апеляції до таїни і підсвідомого, такого, що виходить за межі звичного перцептивного і психо-ментального досвіду. Серед прагматичних засобів формування містичної атмосфери як оповіді головного героя, так і повісті в цілому слід відзначити індивідуально неповторне сприйняття плину часу, модальність реальної ірреальності, сформованої позицією ненадійного наратора і хиткою ТЗ на описуванні подій з її перцептивним, ідеологічним і часовим планами втілення. Зважаючи на посилення інтересу до різноманітних проявів езотеричного, значного збільшення кількості художніх творів відповідного змісту, зростання їхньої популярності, вважаємо актуальними подальші дослідження лінгвонаративних аспектів “неприродних оповідей”, зокрема наративів із утіленням у їхніх межах модусом містичного.

ДЖЕРЕЛА

Шевчук В. Початок жаху / В. Шевчук // В. Шевчук. Птахи з невидимого острова : повісті. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – С. 203–300.

ЛІТЕРАТУРА

Барышникова Д. Когнитивный поворот в постклассической нарратологии: (Обзор новых англоязычных книг) / Д. Барышникова // НЛЮ. – 2013. – № 119. – С. 309–319.

Бацевич Ф. Містичні тексти як лінгвістична проблема : аспект типології / Ф. Бацевич // Вісн. Львів. ун-ту. Серія філологічна. – 2011. – Вип. 52. – С. 171–184.

Микиртурмов Б. Лексика психопатологии / Б. Микиртурмов. – СПб. : Речь, 2004. 200 с.

Степанчук Ю. Проблема мистического текста. Интерпретация и невыразимость / Ю. Степанчук // Вестник РУДН. Сер. Философия. – 2003. – № 1(9). – С. 92–102. URL : <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/46547>.

Толле Е. Сила моменту тепер ; пер. з англ. Я. Винницької / Е. Толле. – Л. : Terra Incognita, 2018. 224 с.

Шевчук В. Початок жаху / В. Шевчук // В. Шевчук. Птахи з невидимого острова : повісті. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – С. 203–300.

Шмид В. Нарратология. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Языки славянской культуры, 2008. 304 с.

Alber J. Impossible Storyworlds – and What to Do with Them // A Journal of Narrative Studies. 2009. – № 1. – P. 79–96.

Alber J., Iversen S., Nielsen H. S., Richardson B. Unnatural Narratives, Unnatural Narratology: Beyond Mimetic Models // Narrative. – 2010. – Vol. 18. – № 2. – P. 113–136.

Labov W., Waletzky J. Narrative analysis: Oral versions of personal experience // Essays on the verbal and visual arts. Seattle, 1967. – P. 12–44.

Nünning A. Narratology or Narratologies? Taking Stock of recent Developments, Critique and Modest Proposals for Future Usages of the Term // What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory. – Berlin : Walter de Gruyter, 2003. – P. 239–275.

Perspectives on Narrativity and Narrative Perspectivization / ed. by N. Igl, S. Zeman. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 2016. 185 p.

Richardson B. Unnatural Voices: Extreme Narration in Modern and Contemporary Fiction. – Columbus, 2006. 246 p.

REFERENCES

Baryshnikova D. (2013). Cognitive Turn in Post-Classical Narratology (Review of new books in English). *NLO*, no. 119, pp. 309–319 (in Russian).

Bacevych F. (2011). Mystical Texts as a Linguistic Problem. *Visnyk L'vivs'kogo universytetu. Seriya filologichna*, no. 52, pp. 171–184 (in Ukrainian).

Mikirtumov B. (2004). *Lexis of Psychopathology*. Sankt-Peterburg: Rech, 200 p. (in Russian).

Stepanchuk Ju. (2003). Problem of a Mystical Text. Interpretation and Inexplicability. URL: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/46547> (in Russian).

Tolle E. (2018). *The Power of Now: A Guide to Spiritual Enlightenment*. L'viv: Vydavnytstvo Terra Incognita, 224 p. (in Ukrainian).

Shevchuk V. (2011). The Beginning of Horror. Kyiv: A-BA-BA-GA-LA-MA-GA, pp. 203–300 (in Ukrainian).

Shmid V. (2008). *Narratologija*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 304 p. (in Russian).

Alber J. (2009). Impossible Storyworlds – and What to Do with Them. *A Journal of Narrative Studies*, no. 1. pp. 79–96.

Alber J, Iversen S., Nielsen H.S., Richardson B. (2010). Unnatural Narratives, Unnatural Narratology: Beyond Mimetic Models. *Narrative*, vol. 18, no. 2, pp. 113–136.

Labov W., Waledzky J. (1967). Narrative analysis: Oral versions of personal experience. *Essays on the verbal and visual arts*. Seattle, pp. 12–44 (in English).

Nünning A. (2003). Narratology or Narratologies? Taking Stock of recent Developments, Critique and Modest Proposals for Future Usages of the Term. *What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory*. Berlin: Walter de Gruyter, pp. 239–275 (in English).

Igl N., Zeman S. (eds.) (2016). *Perspectives on Narrativity and Narrative Perspectivization*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 185 p.

Richardson B. (2006). *Unnatural Voices: Extreme Narration in Modern and Contemporary Fiction*. Columbus, 246 p.

Florij Batsevych, Doctor of Philology, Prof.
Ivan Franko Lviv National University, Ukraine

Lingual Aspects of Mystical Narration in V. Shevchuk's Novel "The Beginning of Horror"

In recent decades, the researchers of artistic stories have paid their attention to the narrative analysis of a set of weird texts of mystical and absurd content, works of "black humour", fantastic (khymerna) prose created by a non-anthropic narrator or by an author in a changed state of consciousness. These texts serve the field of actualizing atypical and non-usual narrative structures, the sphere of meaningful changes within the bounds of narrative categories and, which is important, of forming special communicative senses of aesthetic nature. The basic problems of the linguistic analysis of "unnatural" stories are identifying the types of changes in the narration constituents, reasons of these changes and narrative categories (first of all, events, participants, objects, chronotope characteristics, points of view, moduses, modalities, etc.). The article analyses one of the texts of mystical content aiming at the revealing of some specificities of the structure and functioning of the so-called "unnatural artistic narrations". The object of the research is V. Shevchuk's novel "The Beginning of Horror". The subject of the analysis is lingual means of the narrative structure formation, the author's objectification of the mystical artistic sense and lingual "signals" of a reader's perception of these senses. The most important semantic means of creating mystical atmosphere of the story are predicates that ascribe the names of their referents atypical dynamic and static features connected with the Christian view of the infernal world. It helps to form narrative events that root in weird situations, which cannot take place in reality. Non-dispositional nature of these situations correlates with the reference to the mystery that goes far beyond the bounds of a usual perceptive and psycho-mental background. Among the pragmatic means of creating mystical atmosphere of the main hero's story as well as of the novel in general, we specify the individual inimitative perception of the flow of time and modality of "real unreality" formed by the role of an unreliable narrator and a vague point of view of the described event with its perceptive, ideological and time planes of objectification. Due to the increasing interest to various expressions of the esoteric, the increase of the number of artistic works of such content and growth of their popularity, we consider it topical to proceed in further investigations of lingual-narrative aspects of "unnatural" stories, in particular, the ones with the modus of mystical in them.

Key words: narration, "unnatural narration", narrator, story-telling narration, "discourse" of a narration, non-dispositional situation, point of view, modus, story-telling modality.

Стаття надійшла до редколегії 02.04.20